

Dušan Třeštík (1933-2007)

Wybitny czeski mediewista, znakomity znawca dziejów i kultury wczesnego średniowiecza, zwłaszcza Europy Środkowo-Wschodniej, zasłużony badacz początków państwowości czeskiej, najstarszych źródeł czeskich i mitologii wczesnośredniowiecznej, wreszcie wybitny publicysta, który swoim ostrym piórem wzbudzał kontrowersje i inspirował liczne dyskusje¹.

Dušan Třeštík urodził się 1 sierpnia 1933 r. w Sobědruhach koło Teplic, jego ojciec był nauczycielem, a matka urzędniczką. Jego dzieciństwo przypadło częściowo na trudny czas wojny, który przetrwał w Ouběnicach (okolice Benešova). Wspomnienia z tych dni, bądź odnotowane w postaci pojedynczych epizodów, bądź leżące prawdopodobnie u podstaw pewnych koncepcji związanych z rozwojem cywilizacji czy polemik z tradycyjnymi poglądami pozytywistycznymi na naturę człowieka i postęp w dziejach, będą często wracać w późniejszej publicystyce.

Po wojnie szkołę średnią ukończył w stronach rodzinnych, w Teplicach (lata 1947-1951), następnie w latach 1951-1956 podjął historyczno-archiwistyczne studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze, gdzie później został asystentem w katedrze nauk pomocniczych. Początkowe jego zainteresowania wiązały się z okresem nowożytnym i gospodarką – zaowocowały m.in. artykułami o dyferencjacji społecznej ludu wiejskiego w XVI w. czy handlu zbożem w Hřensku (północne Czechy) w XVI-XVIII w.² Już jednak w tym czasie zaabsorbował go okres średniowiecza i problematyka źródłoznawcza, czego efektem były drobne, choć cenne prace poświęcone źródłom (np. autorstwu staroczeskiego *Tkad-*

¹ Zestawienie prac Dušana Třeštíka – por. Bibliografie prací Dušana Třeštíka, MHB 3, 1993, s. 13-17; Výběrová bibliografie prací Dušana Třeštíka, w: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 13-19; M. Marková, Výběrová bibliografie prací Dušana Třeštíka za léta 2002-2007 s dodatky za léta 2000-2001, ČČH 105, 2007, z. 4, s. 1016-1019. Najważniejsze biogramy uczonego por. Třeštík Dušan, w: Lexikon současných českých historiků, Praha – Pardubice 1999, s. 317; J. Klápště, E. Plešková, J. Žemlička, Nepřehlédnutelný Dušan Třeštík, w: Dějiny ve věku nejistot, s. 9-12; I. Hlaváček, Dušan Třeštík (1933-2007), RH 73, 2007, s. 323-326; P. Sommer, J. Žemlička, Dušan Třeštík (1.8.1933 – 23.8.2007), ČČH 105, 2007, z. 4, s. 1013-1016; J. Válka, M. Wihoda, Myslití (na) Dušana Třeštíka, Časopis Matice moravské 126, 2007, s. 254-262; M. Matla-Kozłowska, Dušan Třeštík – wspomnienie, w: Kościół w monarchiach Piastów i Przemyślidów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21-24 września 2006, red. J. Dobosz, Poznań 2009, s. 11-15.

² D. Třeštík, Příspěvky k sociální diferenciaci venkovského lidu v šestnáctém století, Sborník historický 4, 1956, s. 189-225; tenże, Obchod s obilím v Hřensku v 17. a 18. století, Zápisky katedry čs. dějin 1, 1956, nr 4, s. 26-35.

*lečka*³), sprawozdania czy polemiki. Ostatecznie zainteresowania te znalazły wyraz w pracy dyplomowej z 1956 r. poświęconej formularzom czeskim XIII w.⁴

Kolejny etap życia Dušana Třeštíka wiązał się z Instytutem Historii Czesosłowackiej Akademii Nauk (*Historický ústav ČSAV*), gdzie w 1958 r. został aspirantem, od roku 1961 zaś pracownikiem naukowym. W tym okresie wyraźnie już rozwijał zainteresowania problematyką średniowieczną, jego mistrzem i opiekunem stał się inny zasłużony badacz czeski europejskiego formatu, František Graus. Jakkolwiek wśród jego publikacji nadal pojawiały się prace poświęcone formularzom i dyplomatyce⁵, to właśnie wtedy zarysowały się główne nurty jego późniejszych badań, związane z najstarszym dziejopisarstwem i hagiografią czeską, formowaniem się narodu czeskiego oraz społeczno-gospodarczymi podstawami funkcjonowania wczesnych państw słowiańskich. Dzięki kontaktom swego mistrza miał możliwość wyjazdów do najbardziej renomowanych zagranicznych ośrodków naukowych – do Francji, gdzie przebywał u Jacques’a Le Goffa, czy do Niemiec – w których mógł się zapoznać z najnowszymi osiągnięciami nauki europejskiej. Okres ten, jednocześnie doba dyskusji nad feudalizmem i jego ewentualnym występowaniem w środkowej Europie, był niezwykle inspirujący dla Třeštíka. Jak sam odnotował, pod wpływem tzw. szkoły *Annales* w latach sześćdziesiątych rozpoczął się etap rewizji pojmowania wczesnych dziejów czeskich⁶. Badania, które prowadził, nie zamykały się w granicach czeskich, sam później będzie chętnie wspominał współpracę z badaczami kręgu środkowoeuropejskiego: Polski, Węgier, Słowacji, dodając: „Mieliśmy szczęście do dobrych nauczycieli, zwłaszcza Františka Grausa i Aleksandra Gieysztora. Po raz pierwszy w dziejach czeskiej narodowej historiografii powstała całkiem nieformalna, międzynarodowa grupa przyjaciół pracująca nad wspólnym obrazem historii”⁷. Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte przyniosły szereg przełomowych prac, napisanych wspólnie z Barbarą Krzemienską. Zapoczątkowała je praca o organizacji służebnej w Czechach⁸, jej ustalenia zaś, po raz pierwszy zaprezentowane na forum europejskim w roku 1965, wzbudziły znaczne zainteresowanie badaczy. Do problematyki tej Třeštík miał jeszcze wracać niejednokrotnie.

Jednocześnie jednak okres aspirantury w Instytucie Historii Czeskiej Akademii Nauk wiązał się z badaniami nad najstarszą czeską kroniką, tj. kroniką Kosmasa, pojmowaną zresztą w szerszym kontekście studiów nad warsztatem i światopoglądem pierwszego czeskiego kronikarza oraz doba, w której tworzył. Dysertacja poświęcona kronice Kosmasa pt. *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého*

³ Tenže, K otázce autorství staročeského “Tkadlečka”, *Zápisky katedry čs. dějin* 1, 1956, nr 2, s. 3-10.

⁴ Efektem tych badań jest też artykuł opublikowany w Polsce: tenže, *Formularze czeskie XIII wieku. Rękopisy i filiacje*, *SZ* 7, 1962, s. 43-56.

⁵ Tenže, *Miejski formularz opawski z XIV wieku*, *Sobótka* 15, 1960, s. 1-14; tenže, B. Krzemińska, *O dokumencie praskim z roku 1086*, *SZ* 5, 1960, s. 79-88.

⁶ D. Třeštík, *Přemyslovci v naší paměti. Živoucí smetiště zlomků dějin*, *DaS* 28, 2006, nr 9, s. 16.

⁷ Tamże.

⁸ Tenže, *Služební organizace v raně středověkých Čechách*, *ČsČH* 12, 1964, s. 637-667.

dějepisectví a politického myšlení (Praha 1968), poprzedzona została artykułami i krótszą, popularną monografią o autorze kroniki (*Kosmas*, Praha 1966). Jednocześnie uwagę młodego badacza przykuwały również inne zabytki najstarszego piśmiennictwa, to znaczy hagiografia, zwłaszcza poświęcona świętym Wacławowi i Ludmile oraz św. Wojciechowi⁹.

Znaczącą aktywność badawczą oraz międzynarodową współpracę historyka ograniczył rok 1968. Wprawdzie pozostał on w Akademii Nauk, jednak możliwości kontaktów z Zachodem oraz nawiązywania do dorobku czołowych szkół europejskich zostały ograniczone. Na pewien czas poprzestał więc na pracach sumarycznie omawiających początki państwowości czeskiej lub przemiany XIII w., przede wszystkim powrócił do analiz formowania się podstaw gospodarczych wczesnośredniowiecznych monarchii Europy Środkowej, tj. Czech, Węgier, Polski, których podsumowaniem był artykuł *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě*¹⁰. Prace te, których współautorką była Barbara Krzemińska, wzbudziły międzynarodowe uznanie, przedrukowywano je w Niemczech, Polsce i na Węgrzech. Ich istotą był opis środkowoeuropejskiego modelu państwa, które pod egidą Przemyślidów, Piastów lub Arpadów miało analogiczne struktury i funkcje.

Poświęcenie uwagi gospodarczym aspektom wczesnych dziejów czeskich nie spowodowało porzucenia problematyki najstarszych czeskich zabytków pisanych. Obok dalszych artykułów poświęconych pierwszemu czeskiemu kronikarzowi, w obrębie zainteresowań badawczych Třeštíka pojawiła się również najstarsza czeska annalistyka. Tym sposobem zresztą czeski uczony wkroczył z dość istotnym głosem do dyskusji nad początkami annalistyki polskiej, uzasadniając zależność najstarszego polskiego rocznikarstwa od annalistyki czeskiej¹¹. Ta koncepcja stanowi zresztą po dziś dzień, bez względu na akceptację bądź negację poglądów jego twórcy, nieodzowny punkt odniesienia wszelkich dyskusji nad początkami annalistyki polskiej i czeskiej. Třeštík nie porzucił też dotychczasowych badań nad najstarszymi legendami czeskimi, kontynuując wnikliwe studia nad hagiografią związaną ze św. Wacławem i św. Ludmiłą, jej wzajemnymi powiązaniami, a zwłaszcza dyskusyjną legendą Krystiana, czyli dziełem – jak przekonywał autor – X w.¹² Problematyka ta znalazła swoje podsumowanie w książce *Počátky Přemyslovců* (Praha 1981).

Trwałe miejsce w badaniach uczonego zajmował podnoszony w wielu artykułach problem powstania państwowości czeskiej, również w powiązaniu z dziejami Wielkich Moraw, kwestia funkcjonowania plemion w Czechach czy uformowania

⁹ Tenže, Radim, Kristián, *vojtěšské legendy a textologie*, ČsČH 15, 1967, s. 691-704.

¹⁰ Tenže, B. Krzemińska, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě* (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století), *Hospodářské dějiny* 1, 1978, s. 149-230.

¹¹ D. Třeštík, *Anfänge der böhmischen Geschichtsschreibung. Die ältesten Prager Annalen*, SZ 23, 1978, s. 1-37.

¹² Tenže, *Deset tezí o Kristiánově legendě*, FHB 2, 1980, s. 7-38; tenže, Kristián a václavské legendy 13. století, *Studia Historica* 21, 1981, s. 45-91; tenže, *Diskuse k předloze václavské legendy Laurentia z Monte Cassina*, *Listy filologické* 107, 1984, s. 85-89.

się politycznego centrum państwa Przemyslidów, tj. Pragi¹³. Szerokie horyzonty badawcze autora i jego doskonała znajomość dziejów średniowiecza znalazła także wyraz w publikowanych wspólnie z Aněžką Merhautovą pracach poświęconych sztuce romańskiej w Czechach, jak np. *Románské umění v Čechách a na Moravě* (Praha 1984), z interesującymi uwagami na temat początków kultury czeskiej.

Wszechstronność zainteresowań i podejmowanych przez Dušana Třeštíka badań zaowocowała monumentalną pracą *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)* (Praha 1997). Podsumowuje ona wyniki dotychczasowych studiów, jednak obok publikowanych już ustaleń znalazło się tu wiele nowych koncepcji opartych na wnikliwej analizie źródeł i osadzaniu ich w kontekście europejskim. Dzieło stanowi więc wykład historii Czechów od momentu przybycia do Kotliny Czeskiej, opisuje pierwsze procesy zjednoczeniowe, uwzględniając szereg dyskusyjnych problemów związanych np. z istnieniem „plemion czeskich”, okolicznościami przyjęcia chrześcijaństwa i przemianami światopoglądowymi, kontrowersjami na temat wiarygodności najstarszego piśmiennictwa, filiacji i wzorców najstarszych legend czy chronologii Przemyslidów. Praca zdradza nie tylko doskonały warsztat autora, lecz także – co uwidaczniało się już w szeregu poprzednich publikacji – umiejętność korzystania z dorobku różnorodnych dyscyplin naukowych – archeologii czy historii sztuki oraz językoznawstwa, etnologii i socjologii.

W ostatnich latach życia historyk był nadal związany z Akademią Nauk Republiki Czeskiej (*Akademie věd České republiky*). Od 1998 r. był członkiem Centrum Studiów Mediewistycznych (*Centrum medievistických studií*), będącego wspólną inicjatywą Akademii Nauk i Uniwersytetu Karola w Pradze, od 1996 r. Centrum Studiów Teoretycznych (*Centrum pro teoretická studia*). Nie sposób pominąć jego zasług w odnowieniu czasopisma „Český časopis historický”, którego był współwydawcą, zasiadał również w radzie redakcyjnej mediewistycznego periodyku „Mediaevalia Historica Bohemica”.

Wyraźnie kontynuował zainicjowane wcześniej nurty badań, czego dowodzą kolejne prace poświęcone procesowi formowania się państwa Przemyslidów w kontekście przemian Europy Środkowej u progu drugiego tysiąclecia, funkcjonowaniu Pragi jako środkowoeuropejskiego centrum handlowego, przebiegowi i roli chrystianizacji w nowo powstających państwach słowiańskich, kształtowaniu się czeskiej organizacji kościelnej oraz dziejopisarstwu i hagiografii czeskiej¹⁴. Za-

¹³ Tenże, *Vznik českého přemyslovského státu*, *Sborník Národního muzea v Praze*, řada A – Historie 37, 1983, nr 2-3, s. 66-77; tenże, *České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce*, *Studia Mediaevalia Pragensia* 1, 1988, s. 129-143; tenże, *Bořivoj a Svatopluk. Vznik českého státu a Velká Morava*, w: *Velká Morava a počátky československé státnosti*, red. J. Poulik, B. Chropovský, Praha – Bratislava 1985, s. 273-301; tenże, *Počátky Prahy a českého státu*, *FHB* 5, 1983, s. 7-37.

¹⁴ Tenże, „Veliké město Slovanů jménem Praha”. *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*, w: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (†7. února 999)*, red. L. Polonský, J. Sláma, D. Třeštík, Praha 2000, s. 49-70; tenże, *Von Svatopluk zu Bolesław Chrobry. Die Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und aus einer Idee*, w: *The Neighbours of Poland in the 10th century*, red. P. Urbańczyk, Warsaw 2000, s. 111-145; tenże, „Gloria regni” *Vratislava II. Hymnus „Versus post missam” a kronikář Kosmas*, w: *Verba in imaginibus*. Františku

interesowaniem objął wybitne osobowości czeskich dziejów X w., pogłębiając dyskusję nad legendą Krystiana i tożsamością tego pierwszego czeskiego hagiografa – „kronikarza”, którego identyfikował z przedstawicielem rodu Przemyślidów, czy śledząc ślady aktywności duszpasterskiej św. Wojciecha¹⁵. Analizował niestrudzenie wszelkie zabytki związane z dziejami czeskimi – np. kodeks z Wolfenbüttel, zabierał głos w sprawie odkryć numizmatycznych – np. „denaru” z Kazaně, dyskutował o wzajemnym stosunku archeologii i historii, prowadził polemiki w sprawie modelu państwa środkowoeuropejskiego¹⁶. Był też aktywnym współtwórcą koncepcji wielkiej międzynarodowej wystawy „Europa Środkowa około roku 1000”.

Wspomniano już, że badania nad początkami państwowości i narodu czeskiego w naturalnej konsekwencji wiodły Třeštíka w kierunku Wielkich Moraw, politycznego i kulturowego wzorca szeregu państw środkowoeuropejskich. Po publikowanych w poprzednich dziesięcioleciach artykułach analizujących różne aspekty dziejów Wielkich Moraw – zwłaszcza zanik państwa wielkomorawskiego i jego rolę historyczną¹⁷ – wydał monografię *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871* (Praha 2001), będącą swoistym dopełnieniem wywodów poświęconych wczesnym dziejom Europy Środkowej. Kolejnym ważnym wkładem do badań nad mitologią czeską i środkowoeuropejską stała się niewątpliwie książka *Mýty kmene Čechů (7.-10. století). Tři studie ke “starým pověstem českým”* (Praha 2003), w której najstarsze podania czeskie zostały osadzone na niezwykle szerokim tle porównawczym europejskiej kultury i mitologii.

Jak zauważył we wspomnieniu pośmiertnym kolejny wybitny mediewista czeski, Ivan Hlaváček, monografie Dušana Třeštíka „na długo będą, jeśli nie określać, to z pewnością wyraźnie wpływać na wszystkie zamierzenia badawcze dotyczące tej problematyki, i to nie tylko czeskie, ale też zagraniczne”, dodając jeszcze: „Książki te śmiało można nazwać filarami współczesnej historiografii”¹⁸.

Praca naukowa nie stanowiła jedynej dziedziny aktywności historyka. Poza licznymi pracami organizatorskimi w ramach Akademii Nauk w pamięci szerokich kręgów społecznych zapisał się bowiem od roku 1989 jako utalentowany, choć

Šmahelovi k 70. narozeninám, Praha 2004, s. 285-298; tenże, K založení pražského biskupství v letech 968-976: pražská a řezenská tradice, w: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi*, red. J. Pánek, Praha 2004, s. 179-196.

¹⁵ Tenże, Přemyslovec Kristián, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, s. 602-613; tenże, Sv. Vojtěch a formování střední Evropy, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa*, red. tenże, J. Žemlička, Praha 1997, s. 81-108; tenże, J. Zachová, *Adhortace De ammonicione ad presbiteros* a biskup Vojtěch, *ČČH* 99, 2001, z. 2, s. 279-293.

¹⁶ D. Třeštík, J. Žemlička, O modelech vývoje přemyslovského státu, *ČČH* 105, 2007, s. 122-164; D. Třeštík, Ještě ke královně Emmě. Wolfenbüttelský rukopis Gumpoldovy legendy a druhý život královny Matildy, w: *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 23-37.

¹⁷ D. Třeštík, Pád Velké Moravy, w: *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha 1987, s. 27-76; tenże, Místo Velké Moravy v dějinách. Ke stavu a potřebám bádání o Velké Moravě, *ČČH* 97, 1999, z. 4, s. 689-725.

¹⁸ I. Hlaváček, Dušan Třeštík, s. 326.

krytyczny publicysta – szczególnie aktywny na łamach pism: „Lidové noviny” i „Mladá fronta DNES”. W swoich esejach, artykułach czy wreszcie wystąpieniach radiowych i telewizyjnych dyskutował z zaangażowaniem o problemach współczesności, tak społecznych, jak i politycznych czy ideologicznych, o tradycjach i korzeniach Europy. Dawał wykład swoiście pojmowanej filozofii dziejów, roli historii w postrzeganiu teraźniejszości i formowaniu przyszłości oraz koncepcji zadań historyka. Prowokował tezami o historii będącej konstrukcją historyków, a tym samym dającą możliwość różnorodnych interpretacji faktów z przeszłości, koncepcjami o „wymyśleniu narodu czeskiego”. Jego eseje zostały zebrane i opublikowane w kilku zbiorach¹⁹. Wspomnieć warto, iż doskonale obeznany z nowinkami technicznymi chętnie wykorzystywał Internet jako miejsce publikacji i – dzięki temu – popularyzacji prac z zakresu wczesnych dziejów Europy Środkowej.

Pracował do ostatnich dni, przygotowując pracę poświęconą dziejom Kotliny Czeskiej w X w., jednak śmierć przerwała te plany, które pozostały w fazie wstępnych artykułów. Jego wybitne osiągnięcia badawcze przyniosły mu nie tylko trwałe miejsce w dorobku historiografii środkowoeuropejskiej, ale też uznanie współczesnych i przyczyniły się do uhonorowania go zaszczytami i nagrodami. Zmarł 23 sierpnia 2007 r. w Pradze.

Marzena Matla

¹⁹ D. Třeštík, *Myslití dějiny*, Praha 1997; tenże, *Češi. Jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci*, Praha 1999; tenże, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005.